

Monika Sulejewicz-Nowicka

Uniwersytet Łódzki

e-mail: monika.sulejewicz@lib.uni.lodz.pl

**[Agnieszka Chamera-Nowak, *Biblioteka, której nie ma... Andrzej Edward Koźmian i jego książki*,
Warszawa: Wydawnictwo SBP, 2015, 432 ss.
[Recenzja]**

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/0860-7435.22.23.14>

Studium *Biblioteka, której nie ma... Andrzej Edward Koźmian i jego książki* Agnieszki Chamery-Nowak to kolejna publikacja Wydawnictwa Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, która wyszła w serii „Nauka–Dydaktyka–Praktyka”. Autorka to ceniona w środowisku bibliologów badaczka dziejów wiedzy o książce, przede wszystkim polskich księgozbiorów XIX wieku, powojennego ruchu wydawniczego i księgarskiego oraz współczesnej prasy codziennej.

Wydana w 2015 roku praca to obszerna monografia dotycząca prywatnej biblioteki Andrzeja Edwarda Koźmiana (1804–1864) – syna Kajetana, „króla” klasyków warszawskich, ojca Stanisława, twórcy „krakowskiej szkoły” gry aktorskiej, współtwórcy politycznej „szkoły stańczykowskiej”. Autorka wypełniła lukę w dziedzinie historii bibliotek i historii prywatnych księgozbiorów XIX stulecia wśród ziemian, albowiem gromadzony przez czterdzieści jeden lat zbiór Koźmiana określa jako „ziemiańską kolekcję domową o charakterze bibliofilskim”, która po drugiej wojnie światowej trafiła m. in. do Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Dr Agnieszka Chamera-Nowak pasję kolekcjonerską wybitnego literata, tłumacza, publicysty, wydawcy, dyplomaty i reformatora, jakim niewątpliwie był Andrzej Edward Koźmian, omówiła bardzo dokładnie, sięgając po właściwą metodologię i odpowiednie narzędzia badawcze z zakresu wiedzy o książce. Zwróciła szczególną uwagę na cele patriotyczne, jakie przyświecały pasji zbieractwa druków i dokumentów, które po pierwsze były dla ich miłośników świadectwem niepodległej przeszłości, zaś po drugie stanowiły według nich wyczerpujący materiał niezbędny badaczom do opisania dziejów narodowych. Odniosła się także do kolekcjonerstwa w Polsce i w Europie w XVIII i XIX stuleciu, przechodząc kolejno od zbiorów prywatnych, poprzez omówienie roli mecenatu i wpływu panujących wówczas mód, a na początkach bibliofilstwa i rodzajach bibliotek w wieku XIX kończąc. Badaczka skupiła się przede wszystkim na losach bibliotek w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX stulecia, uwzględniając odmienną sytuację polityczną samego Królestwa (namiastka samodzielności państwowej i naukowej) oraz pasję bibliofilską ziemian. Tym samym uczona wypełniła lukę, gdyż nie prowadzi się badań nad prywatnymi księgozbiorami ziemiańskimi, bowiem skoncentrowane są one wokół bibliotek rodowych, a dopiero ostatnio wokół zbiorów regionalnych i poszczególnych grup zawodowych.

Biblioteka prywatna Koźmiana rzadko bywała przedmiotem badań. Pojawiały się o niej jedynie wzmianki, dlatego też dr Chamera-Nowak podjęła się omówienia działalności kolekcjonerskiej tego wybitnego literata, dyplomaty i reformatora. Swe wcześniejsze badania ogłosiła w kilku drobniejszych i większych pracach, zaś dla Wydawnictwa SBP przygotowała monografię rozszerzoną o nowe wyniki naukowych poszukiwań. Co ważne, autorka skupiła się na kolekcji znajdującej się w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, brakuje tym samym wzmianki o kwerendach w innych skarbnicach, chociażby w tych, w których prowadzone są kartoteki proveniencyjne online (jak chociażby Biblioteka Jagiellońska, Biblioteka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Książnica Pomorska). Nie można zakładać (znając wojenne i powojenne losy księgozbioru Branickich z Sucheja, czy też tej części na nowo gromadzonej przez Koźmiana, a odziedziczonej przez następne pokolenia), że do wrocławskiego Ossolineum trafił cały, zachowany zbiór starodruków (1223 pozycje) – połowa kolekcji sprzedanej Branickim. Owszem, jak zaznacza autorka, nie zachowały się żadne dokumenty (akt kupna-sprzedaży, inwentarze), a pozostała część zbioru zaginęła podczas II wojny światowej, ale ustaliła ona, że starodruki z tejże kolekcji pojawiają się na aukcjach antykwarycznych.

Recenzowana praca składa się z dwóch części podzielonych na rozdziały, aczkolwiek części nie zostały wyraźnie wyodrębnione w spisie treści, a jedynie zasygnalizowane przez autorkę we wprowadzeniu.

W pierwszym rozdziale autorka zaprezentowała sylwetkę Andrzeja Edwarda Koźmiana – dyplomaty, publicysty, literata i miłośnika książek, w którym zamilowanie bibliofilskie rozbudził przyjaciel ojca – Wincenty Krasiński, założyciel Biblioteki Ordynacji Krasińskich, a który świadome bibliofilstwo zaczął uprawiać już w wieku dziewiętnastu lat, gdy otrzymał pierwsze duplikaty od Konstantego Świdzińskiego. Autorka wyodrębniła dwie fazy działalności bibliofilskiej Koźmiana: lata 1823–1852 (od otrzymania dubletów od Świdzińskiego do momentu sprzedania księgozbioru Branickim z Suchej) i lata 1853–1864 (gromadzenie zbiorów od nowa po przeprowadzce do Dobrzechowa).

Badaczka w drugim rozdziale skupiła się na pokazaniu, jak Koźmian organizował swą bibliotekę, poczynając od sposobów gromadzenia zbiorów: dziedziczenia, kupna, wymiany, darów. Nie było to łatwe zadanie, albowiem oprócz materiałów w *Wyciągach Piotrowickich* Koźmiana, należało przeprowadzić analizę zapisów proveniencyjnych, nierzadko trudnych do odczytania. Egzemplarze opatrzone rękopiśmiennymi dedykacjami stanowiły dla uczonej ułatwienie, albowiem odręczna nota świadczyła o tym, że dana książka była przeznaczona na prezent. Ponadto autorka studium w tym miejscu pracy omówiła pokrótce księgozbiór pod kątem jego liczebności, języków, w których zostały wydane zgromadzone w nim dzieła, formatów książek, chronologii wydań, układu, zwracając uwagę na takie kwestie jak chociażby lokal i dalsze losy tej kolekcji, by w dalszej części pracy analizę tę znacznie pogłębić. Omawiając dzieje biblioteki Koźmiana, dr Chamera-Nowak skupiła się na jej części sprzedanej Branickim, opisując jej losy od śmierci Władysława Branickiego w 1932 roku, poprzez przejęcie biblioteki przez jego córkę Annę, żonę Juliusza Tarnowskiego i zabezpieczenie przez niego zbioru tuż przed wybuchem II wojny światowej w archiwum w Międzyrzeczu Podlaskim. Warto zaznaczyć, że autorka studium znacznie poszerzyła dotychczasowy stan badań nad losami Koźmianowej kolekcji. Księgozbiór przewieziono w 1943 roku do Muzeum Narodowego w Warszawie, a dwa lata później do Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych. Kolekcję rozproszono w 1949 r.: starodruki umiejscowiono w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, druki głównie XIX-wieczne w Bibliotece Miejskiej w Gdańsku, rękopisy i archiwalia w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Krakowie i w Bibliotece Jagiellońskiej. Warto podkreślić, że badaczka starała się również omówić dzieje kolekcji Koźmianowej gromadzonej w latach 1853–1864, zwracając szczególną uwagę na losy dziedzicznego księgozbioru. W tym też celu sięgnęła do dokumentów, które odnalazła

w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, świadczących o przekazaniu przez Stefana Kowerskiego (męża Zofii Przewłockiej z Koźmianów (1845–1929), córki przyrodniej siostry Andrzeja Edwarda – również Zofii Przewłockiej (1818–1907)) 104 rękopisów i około 160 woluminów starodruków rzeczzonej bibliotece.

W dalszej części publikacji winna nastąpić jasno wydzielona „część druga” (jak sama autorka deklaruje we wprowadzeniu), która stanowi dopełnienie i uszczegółowienie części poprzedniej, albowiem jest tam zamieszczona analiza zawartości kolekcji według podziału chronologicznego z wyodrębnieniem druków XVI-, XVII- i XVIII-wiecznych. Taki układ nie wynika jednak ze spisu treści, albowiem są to kolejne rozdziały o podobnej budowie, a poświęcone kolejnym stuleciom. Badaczka w każdym ze studiów uwzględniła charakterystykę epoki (kolejno renesansu, baroku i oświecenia), omówiła rozwój drukarstwa i nauki, zanalizowała znaki własnościowe, opracowała zasięg terytorialny i chronologiczny druków danego okresu, podział językowy, formaty i oprawy danych druków. Dr Chamera-Nowak wnioski solidnie uargumentowała i poparła licznymi wykresami, zestawieniami. „Część druga” wzbogaciła o wykaz i przejrzyste aneksy. Są to mianowicie: wykaz druków Koźmianowej kolekcji znajdującej się we wrocławskim Ossolineum, spisy ośrodków drukarskich i oficyn wydawniczych z podziałem na stulecia XVI-, XVII- i XVIII-te oraz wykaz proveniencji badanych książek. Badaczka wyraźnie zaznaczyła, że wybrała formę wykazu, albowiem jej celem nie było sporządzenie katalogu kolekcji, a jedynie zilustrowanie zawartości tegoż księgozbioru. Zestawienia są przejrzyste, albowiem autorka kierowała się zasadami obowiązującymi przy sporządzaniu hasel do międzynarodowej bazy CERL Thesaurus, a więc dobrała właściwą metodologię. Wybrała formę skróconą opisu bibliograficznego, uwzględniając: hasło, tytuł, adres wydawniczy, format, cytowaną literaturę i bazy elektroniczne, proveniencje oraz sygnaturę Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. W tym miejscu sięgnęła również do źródeł elektronicznych tj.: Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, CBDU (Cyfrowa Biblioteka Druków Ulotnych), Edit 16 (*Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo*), VD 16 (*Verzeichnis der im deutsche Sprachbereich ersacheinenen Drucke des 16. Jahrhunderts*), VD 16 ZW (*Verzeichnis der im deutsche Sprachbereich ersacheinenen Drucke des 16. Jahrhunderts; Supplement*), VD 17 (*Verzeichnis der im deutsche Sprachbereich ersacheinenen Drucke des 17. Jahrhunderts*), VD 18 (*Verzeichnis der im deutsche Sprachbereich ersacheinenen Drucke des 18. Jahrhunderts*), BVB (*BibliotheksVerbund Bayern FAST-Zugang*), OPAC SBN (*Catalogo del Servizio Bibliotecario Nazionale*). Autorka wykaz wzbogaciła także o źródła drukowanych katalogów starych druków (Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, Biblioteki

Uniwersytetu Warszawskiego, Biblioteki Publicznej m. st. Warszawy, Biblioteki Kórnickiej, Biblioteki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Biblioteki Głównej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Biblioteki Horynieckiej XX. Ponińskich, Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie) oraz bibliografie narodowe (polskie, angielskie, niemieckie, włoskie, szwedzkie, ukraińskie, lwowskie) i katalogi szczegółowe – tematyczne uwzględniające druki kaliskie, poznańskie, lubelskie, elbląskie, sejmowe, urzędowe, ariańskie, ewangelickie oraz prywatnych zbiorów np. Mikołaja Reja, Piotra Skargi czy Bartłomieja Groickiego.

Oddana do rąk czytelników mniej i bardziej wytrawnych, ale przede wszystkim specjalistów praca dr Agnieszki Chamera-Nowak niewątpliwie wypełnia lukę w badaniach nad dawnymi księgozbiorami prywatnymi, a przede wszystkim ziemiańskimi, które były rzadkością. Autorka bardzo szczegółowo omówiła biografię Andrzeja Edwarda Koźmiana oraz bardzo dokładnie zanalizowała jego bibliotekę, chociaż tylko tę dostępną w zbiorach wrocławskiego Ossolineum, ale prawdopodobnie najcenniejszą, bo obejmującą starodruki. Wydaje się, że to nie koniec jej poszukiwań i że uda się w miarę możliwości przeprowadzić skutecznie kwerendy, które rzuciłyby nowe światło na gromadzony przez tegoż bibliofila przez czterdzieści jeden lat księgozbiór. Warto zaznaczyć, że autorce udało się wyczerpująco scharakteryzować Koźmianową kolekcję książek, poczynawszy od sposobów gromadzenia, poprzez omówienie układu, zasięgu terytorialnego i chronologicznego, a na oprawach kończąc. Co ważne, badaczka bardzo dokładnie zanalizowała wszelkie znaki własnościowe. Monografistka omawiany księgozbiór osadziła również w szerokim kontekście historycznoliterackim i kulturalnym, zwracając szczególną uwagę na sztukę drukarską XVI, XVII i XVIII stulecia. Dr Chamera-Nowak to bibliolog o niewątpliwie dużych kompetencjach historycznoliterackich, albowiem omawiając druki poszczególnych epok – renesansu, baroku i oświecenia – przeprowadziła wywód, w którym wykazała się erudycją w zakresie znajomości literatury polskiej i obcej, sztuki przekładu, ówczesnej publicystyki i prac biblistycznych. Ponadto dotarła do wielu dokumentów i cennych druków, penetrując archiwa i biblioteki (Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Biblioteka PAN w Krakowie, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie, Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu). Zgromadziła także obszerną bibliografię, liczącą ponad dwieście pięćdziesiąt pozycji. Niewątpliwie praca ma dużą rangę naukową, podobnie jak dużą rangę naukową i kulturalną miał gromadzony przez Koźmiana zbiór.

Studium *Biblioteka, której nie ma... Andrzej Edward Koźmian i jego książki* to niewątpliwie praca cenna i wartościowa, ale z mojego punktu widzenia należałoby w przyszłości pogłębić badania, by omówić całą kolekcję gromadzoną przez tegoż miłośnika książek. Autorka skupiła się bowiem tylko na najbardziej skumulowanym zbiorze. Owszem, kolekcję tę omówiła bardzo szczegółowo i wyczerpująco, podając przy sporządzonym wykazie druków Koźmiana znajdujących się w Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu informacje o odnotowaniu ich również w innych bibliotekach i bazach elektronicznych polskich i zagranicznych. Wydaje się jednak, że zabrakło mimo wszystko poszukiwań i kwerend w ośrodkach prowadzących badania proveniencyjne, albowiem księgozbiór Koźmiana uległ rozproszению i nie można zakładać, że do Ossolineum trafiła cała kolekcja druków dawnych, na co wskazuje chociażby pojawianie się ich na aukcjach antykwarecznych. Niemniej jednak badania dr Agnieszki Chamery-Nowak wypełniają lukę w dziedzinie historii prywatnych księgozbiorów ziemiańskich XIX stulecia i stanowią liczący się wkład w rozwój tej dyscypliny naukowej.